

Tibetansk mysticism

Betraktelser kring en yab-yum figur föreställande yi-dam Chakrasamvara

Alla de stora religionerna, förutom islam som inte tillåter avbilder av sin profet, har frambragt avbilder av föremålen för sin dyrkan. Sålunda har en speciell religiös konst så småningom uppkommit. Ändamålet med denna konst, vare sig det gäller målningar eller skulpturer, är naturligtvis att på ett mera konkret sätt påminna utövarna av respektive religion om och underlätta dem i sin religionsutövning. Denna konstskatt lever i våra dagar sitt eget liv och man behöver inte nödvändigtvis vara särskilt religiös för att kunna uppskatta och avnjuta den artistiska kvaliteten hos dessa konstverk. Sålunda kan man till exempel tillfullo uppskatta och samla på ikoner utan att bekänna den ortodoxa tron.

Buddhismen är härvidlag inget undantag. Buddhismen har i alla de länder som påverkats av Buddha Shakyamunis lära frambragt en säregen konst, dels i form av målningar och dels i form av skulpturer i olika material och storlek. Trots att denna konst ursprungligen härstammar från Buddhas hemland Indien, har den utvecklats och antagit olika former i de områden i Fjärran Östern där buddhismen slagit rot.

Särdeles intressanta, för att inte säga exotiska former har den buddhistiska ikonografin antagit i de länder som omfattat den s.k. tantriska formen av buddhismen, populärt benämnd lamaismen. Särskilt livskraftig har den tantriska traditionen varit i Tibet, Nepal och Mongoliet. I det sistnämnda landet håller lamaismen på att återhämta sig efter 70 år av kommunistiskt förtryck medan som känt den tibetanska lamaismen går mot en oviss framtid på grund av den kinesiska ockupationen av Tibet.

Det buddhistiska pantheon

Den tantriska buddhismen har frambragt ett otroligt pantheon av gudar, halvgudar samt reinkarnationer av lamor mm., som i sin mångfald inte har sin motsvarighet i någon annan religion. Man har kunnat identifiera över 7000 sådana gudafigurer. Trots att formerna i och för sig är förstelnade och formaliserade finns det en närapå oändlig variation på dessa temata. Den konstnärliga kvaliteten på dessa religiösa konstverk varierar naturligtvis lika mycket, men när den är som bäst är man förbluffad över den artistiska uppfinningsrikedom och den tekniska brilljans som behövts för att framställa konstverken. Detta gäller såväl hängbilderna, de sk. *thangka*-målningarna men i all synnerhet de små buddha-statyerna som mongolerna kallar *burkhan* och engelsmännen plägar kalla "buddhist bronzes", ehuru den använda metallegeringarna nog inte alltid har så mycket med brons att göra. Det faktum att man i århundraden har framställt dessa buddha-figurer i samma form så att säga, gör det i många fall svårt att exakt datera dessa statyer. Eftersom de ytterst sällan är signerade så det är dessutom svårt att specificera upphovsmannen. Vanligtvis kan en specialist dock på något så när avgöra till vilken skola eller tillverkningsort verket bör hänföras. Ett undantag utgör härvidlag t.ex. den mongoliska skulptören Zanabazar (1635-1723), som samtidigt var den första Jebtsundamba khutuktu, d.v.s. Mongoliets högsta religiösa härskare i Urga (nuvarande Ulaanbaatar). Hans utsökta arbeten är det svårt att ta miste på.

Utan att behöva vara insatt i den mycket komplicerade tantriska buddhismens trosartiklar går det som sagt utmärkt väl att uppskatta den konstnärliga kvaliteten hos de konstverk som denna riktning frambragt. Vad man inte kan undvara är att en smula bekanta sig med den buddhistiska symbolikens faschinerande värld. I den buddhistiska ikonografin är nämligen ingenting lämnat åt slumpen. Den avbildade figurens kroppsställning, de enskilda lemmarnas ställning, alla attribut, bakgrund etc. har sitt fastställda symbolspråk. All buddhistisk konst förråder dessutom mera eller mindre sitt indiska ursprung oavsett till vilken kulturkrets den hör. Detta gäller i all synnerhet den avbildade figurens hållning (*mudras*), fysiologi samt klädesplagg. Utan att förstå denna bakgrund förlorar nog objektet en del av sin faschination. Det gäller i all synnerhet en så komplicerad figur som den *burkhan* som ligger som grund för denna korta presentation. Nämnas bör ytterligare att den här använda terminologin har sitt ursprung i sanskrit, men i vissa fall har även den tibetanska (i allmänhet mindre kända) benämningen medtagits.

Schematiskt sett kan de lamaistiska gudarna indelas i tvenne huvudkategorier: "fridsamma gudar" samt "skräckinjagande gudar". Till den förra kategorin hör naturligtvis Shakyamuni Buddha själv samt de olika adibuddorna och bodhisattvas såsom Avalokiteshvara, Amitayus, Manjusri etc. Till de senare hör främst *dharmapala* gudarna, d.v.s. beskyddarna av den buddhistiska tron. Dessa skräckinjagande väsen har en dubbel funktion - dels att injaga skräck i motståndarna, dels beskydda de de troende från all slags harm. Den gud som här avbildats, hör till kategorin *yi-dam*, d.v.s. skyddsgud. Varje lama eller sant troende väljer en sådan personlig skyddsgud, antingen för hela livet eller också ad hoc. Denna skyddsgud har då till sin uppgift att beskydda den troende från onda makter etc.

Det kan nämnas att Avalokiteshvara anses vara Tibets skyddsgud. Samtidigt är Tibets andliga härskare Dalai Lama en reinkarnation av denne Avalokiteshvara. På motsvarande sätt anses den skräckinjagande *dharmapalan* Mahakala vara Mongoliets skyddsgud.

En yab-yum staty

Vad gäller den nu aktuella statyn så är det fråga om *yi-dam* guden Cakrashamvara, vanligen förkortad till Shamvara (Samvara), stående tillsammans med sin konsort (*shakti*) Vajravarahi på en lotussockel. Denna lotustron indikerar gudomlig födelse och symboliserar total renhet hos den figur som står eller sitter på tronen. Statyn är 44 cm hög (inkluderande sockeln) och gjuten i en bronslegering. Statyn kan tagas isär från sockeln och huvudfiguren Shamvara är konstruerad i två delar, huvuden och bål skilt för sig. Många delar är gjutna separat, så också naturligtvis den andra figuren Vajravarahi. Den välgjorda statyn torde vara tibetansk eller sk. sino-tibetansk (många statyer tillverkades faktiskt för de tibetansk-mongoliska marknaden i Peking) och kunde tänkas vara från sent 1800-tal. Statyn inklusive sockeln väger ca. 2,5 kg.

Kanske först några ord om helheten. Paret Shamvara/Vajravarahi är avbildade i en traditionell *yab-yum* ställning, d.v.s. fader-moder ställning. Detta sätt att avbilda gudar återfinns vi endast hos den tantriska buddhismen. Hos oförstående personer har detta tolkats som något synnerligen suspekt och hela lamaismen fick tidigare stämpeln som en osedlig religionsriktning. Ingenting kan dock vara längre från sanningen. I själva verket är det fråga om en meditationsfigur där det gäller för den mediterande att bli ett med bägge parterna: Shamvara som representerar medlidande för alla levande ting och Vajravarahi som representerar transcendental visdom. Fader-moder ställningen

personifierar denna samgång mellan alltuppoffrande medlidande och visdom som kurerar ondskans rötter, d.v.s. människans självupptagenhet och leder till frihet från all dualitet såsom gott och ont, heligt och profant, därmed uppgående i ett odelbart kosmos. Enkelt eller hur? I själva verket är vi redan inne på själva innehållet i den lamaistiska tron och det var inte meningen. *Yab-yum* figuren står med vardera benet på två stycken kopulerande par, vilka oftast symboliserar besegrade hinduistiska gudar, men här också symboliserar övervinnelsen av våra egna universum-förstörande och egoistiska tankar.

Chakrasamvara

Betydelse

Men låt oss nu övergå till en detaljgranskning av statyns bägge figurer - var för sig. Cakrashamvara, vars fulla namn är Paramashuka ("översta lycksalighet") Chakrashamvara ("hakra, hjulets, d.v.s. kroppsenergens förening") representerar *tantran* vid samma namn, d.v.s. en sorts yogi-manual som anses vara den "ultima moder tantran" eller kanske modernt uttryckt: alla tantrors moder. Han hör till typen *Heruka* gudar, d.v.s. en skräckinjagande manlig form av upplysta gudar. Shamvara är en oerhört komplex figur i den lamaistiska pantheon och anses vara en kondensation av huvudgudarna och en hypostas av buddhan Aksobhya, som på vissa avbilder av Shamvara tittar fram i hans håruppsättning. Han förekommer vanligtvis i *yab-yum* ställning med sin konsort Vajravarahi ("diamantsugga") och är också centralfiguren i en *mandala* (meditationsbild) med samma namn.

Shamvara står här i en ställning som kallas *alidhasana*, d.v.s. i en dynamisk krigarpose med tyngdpunkten på vänster ben och höger ben utsträckt. För ovanlighetens skull har han hela 16 huvuden i tre plan: nedersta planet med sex huvuden och de två övriga med fem var. Varje huvud har tre ögon och med dem kan han se in i de tre världarna (lustans värld, formens värld samt formlöshetens värld) samt de "tre tiderna". Iden med de många huvudena och ögonen är naturligtvis att inge Shamvara omnipotenta egenskaper. Han ser inte bara sin konsort och den binära världen utan också in i den spirituella världen - han är i ordets fulla mening allseende. Hans utseende är vredgat men på samma gång tranqvilt och fullt av energi.

Varje huvud är prytt av ett diadem bestående av fem dödsskallar och fem "önskningar uppfyllande juveler" (*cintamani*). De fem dödsskallarna symboliserar de fem lidelserna som omvandlats till de fem visdomarna. I öronen hänger tunga örhängen av rullade guldstänger (*patra-kundela*). Högst upp är håruppsättningen prydd med *dubbelvajran* eller åskviggen (se vidare nedan), halvmånen samt en flammande *cintamani*. Den diminutiva halvmånen påminner om att Shamvara, trots att han är en buddhistisk gud, historiskt sett delar vissa attribut med Shiva, den hinduistiska guden.

Eftersom denna Shamvara staty har hela 16 huvuden, är den också försedd med 16 armpar, av vilka 12 par radierar runt kroppen och fyra håller i diverse rituella objekt. Med huvudarmparet omfamnar Shamvara sin konsort. Vanligtvis är Shamvara försedd med 12 armpar och 4 huvuden i ett plan, så här är det synbarligen fråga om en Super Shamvara. De tolv armparen symboliserar vanligtvis de 12 sanningarna med vilken han förgör *nidas*, den tolvfaldiga kausalitetskedjan.

Händerna i dessa tolv armpar är hållna i vajrahamkara mudra, symboliserande en ställning av högsta energi.

Attributen

De fyra fristående armparen håller alltså i diverse rituella attribut, vilka är typiska för den tantriska buddhismen. Dessa spelar en stor roll i de rituella ceremonierna som utförs av lamorna. Ett viktigt instrument som här saknas, eftersom det inte hör samman med Shamvara, är den rituella dolken, *phurban* (kila), som används till att nagla fast de onda andarna. Shamvaras attribut varierar något i olika framställningar av guden, men låtom oss gå igenom de instrument som vår staty är försedd med.

Med början uppifrån vänster arm håller den första handen i en elefantfot hörande till fällen av en nyflådd elefant som dekorerar Shamvaras rygg. Ett litet elefanhuvud tittar faktiskt fram bakom ryggen på höger sida och de nedre elefantextremiteterna syns hängande ner på varsin sida av Shamvara-figuren. Denna fäll symboliserar övervinnelsen av vår egen "elefant av okunskap" och påminner betraktaren om att han övervunnit sin egen rädsla - han har ingenting mera att frukta.

Den följande handen håller om den ceremoniella *khatvanga*-staven, som symboliserar betraktarens fulla behärskning av sin kropp och dess energi. Ändan av skaftet består av en liten odödligetskål på en vajra, symboliserande föreningen av visdom och medlidande. Därefter följer en dödsskalle, ett förtorkat människohuvud samt ett nyligen avhugget människohuvud. Tillsammans symboliserar de övervinnandet av de tre giften - åtrå, hat och självbedrägeri samt behärskandet av livets och dödens cykel.

Följande hand omgriper *kapalan*, d.v.s. den blodfyllda dödskalleskålen. *Kapala*-skålen som är ett viktigt attribut för alla vredgade gudar (*dharmapala*) symboliserar övervinnandet av alla demoniska krafter och en transmutation av det vardagliga onda till ett odödlighetselixir.

Så kommer vi till huvudarmparet med vilket Shamvara omfamnar sin konsort Vajravarahi. I de korsade händerna håller han i de tvenne viktigaste rituella attributen hos en lama - åskviggen samt klockan. Åskviggen (*vajra/dorje*, vanligtvis bestående av fyra böjda stänger omslutande en rak centerstång förenade genom ett handtag, är symbolen för den manliga aspekten, maskulin aktivitet och skicklighet. Klockan (*ghanta/dilbu*), som vanligtvis i handtaget innefattar en halv-*vajra* samt ansiktet av gudinnan Prajna, symboliserar det kvinnliga och därigenom visdom och kunnande. *Vajran* hålles alltid i den högra handen och *ghantan* i den vänstra och tillsammans symboliserar de en förening av de ovan uppräknade egenskaperna som till slut leder till upplysning. Samtidigt symboliserar de korsade armarna i detta fall det magiska diamant HUM-tecknets ljud (från den kända mantran OM MA-NI PAD-ME HUM).

Följande hand omsluter en magisk skärare, benämnd *kartrika*. Detta instrument består av ett oregelbundet format kurvigt blad, vanligtvis med ett skaft format som en halv-*vajra*. *Kartrikan* symboliserar ett vapen som används av de skräckinjagaande gudarna för att skära av aortan hos trons fiender. Skäraren innehar en motsvarande roll som vajran och tillsammans med dödskalleskålen symboliserar skäraren/skålen även en förening av visdom och medlidande. Dessa

bägge attribut åretfinnes vanligtvis som huvudattribut hos de skräckinjagande gudarna, *dharmapalas* samt de kvinnliga *daikinis* (himlavandrare).

Följande fristående högerhand håller i en trumma benämnd *damaru*. Trumman utgör ett viktigt attribut i de lamaistiska ceremonierna tillsammans med de olika formerna av trumpeter och cymbaler. Här är det fråga om en magisk handtrumma av shamanistiskt ursprung, ibland tillverkad av två mänskliga kranier ställda mot varandra. Tvenne små bollar fastsatta i korta snören sättes i rörelse genom skarpa vriströrelser och åstadkommer ett högt rattlande ihåligt ljud. *Damaruns* ljud symboliserar varandets obeständighet samt offrandet till alla Buddhor i form av en hyllning till alla tantrors mystiska lärdom. Under de buddhistiska riterna används trummans ljud dessutom till att punktuera de olika bönerna.

Den sista högerhanden håller återigen en elefantfot hörande till den flådda elefanthuden som pryder Shamvaras rygg.

Kring höfterna har Shamvara en tigerfäll (*dhoti*) vars svans och tassar hänger ner mellan benen. Ett tigerhuvud kan likaså ses på baksidan av statyn. Tigern symboliserar ju kraft och energi och tigerfällerna är ett tecken för mod och oräddhet. Många av de skräckinjagande gudarna har en tigerfäll som attribut. På baksidan av den del av tigerfällerna som faller mellan Shamvaras ben finns ett tecken inristat som kunde tänkas vara ett tillverkningsmärke av något slag. Detta är dock endast ett antagande som inte har kunnat verifieras.

Runt axlarna och runt höfterna har Shamvara girlander av dödsskallar samt avskurna människohuvud, alla med olika fysiomer. Dessa symboliserar de avhuggna negativa attityderna som omvandlats till visdomsprydnader. Dessutom är figuren beklädd med olika band tillhörande klädesplaggen (*bandha*) samt arm och vristdekorationer (*keyura*, *valaya* etc.)

En intressant detalj på denna staty är det extra benpar som till synes ”dinglande” kan ses mellan och bakom huvudbenparet. Vanligtvis symboliseras, extra guden tillhöriga ben genom ett eller flere benpar bakom det första i spegelfasien. Här har vi alltså ett extra benpar som till synes icke kunde tänkas tillhöra Shamvara. Det kunde t.ex. symbolisera huden av en flådd människa, som vissa gudar av typen *Heruka* är försedda med. En närmare betraktelse utvisar dock att detta extra benpar har exakt samma dekorationer som huvudbenparet, ja rentav förbundet med detta. Så vi får nog antaga att dessa dinglande ben får symbolisera de 14 avsaknade benparen hos Shamvara, vilka ju rent tekniskt sett vore mycket svåra att bibringa statyn.

Vajravarahi

Så kommer vi då till Shamvaras konsort *shakti* Vajravarahi, en av de rätt fåtaliga kvinnliga Buddha-formerna om man undantager *taras*, d.v.s. en form av *bodhisvattor*. Hon kan uppträda i många skepnader men kan anses vara en kvinnlig reinkarnation av Buddha-gruppen Shamvara. Hon uppträder vanligtvis i en underordnad ställning tillsammans med Paramashuka Cakrashamvara, såsom i ifrågavarande staty, men hon finns nog också avbildad ensam, nästan alltid i en skräckinjagande form. Namnet Vajravarahi, ordagrant ”diamantsugga” har hon fått p.g.a. att hon kämpat med och besegrat självbedrägeriets sugga. Denna triumf över illusionerna

finns ibland inkorporerad i hennes bild i formen av ett litet huvud av en sugga som tittar fram ur hennes håruppsättning.

Vajravarahi följer graciöst Shamvaras ställning med bägge händerna kring hans hals och med höger ben lagt atletiskt runt Shamvaras höft. I hennes diadem återfinner vi samma ornament som Shamvara har i sin krona, dock utan kronan med dubbelvajran och cintamanin. Hennes långa hår faller utför hennes rygg och ansiktsuttrycket är vredgat, dock icke i samma utsträckning som Shamvaras. Även hon har tre stycken ögon. Runt halsen har hon en girland av dödsskallar, med samma symbolik som Shamvaras ovan. Kroppen är besmyckad med ett prydnadskläde runt höften innehållande bl.a. tvenne klockor (*ghanta*) samt diverse dekorationer i samma stil som Shamvaras.

I sina bägge Shamvara omfamnande händer håller hon tvenne rituella implement, typiska för Vajravarahi. I sin högra hand håller hon i den magiska skäraren (*kartrika*) samt i vänster hand den med blods substans fyllda dödskalleskålen (*kapala*). Innebörden av dessa rituella attribut har redogjorts för ovan.

Själva lotussockeln som gruppen står på är av traditionell stil med en dekorativ uppsättning lotusblad i två rader samt diverse bandornament. Den är dock icke oval såsom vanligt är, utan ”avhuggen” på baksidan, utan dekorationer. Här har man sparat en smula på arbetet eftersom statyn ändå vanligtvis är ställd så att betraktaren inte normalt kommer åt att se baksidan. Sockeln är på undersidan tillsluten med en kopparplatta enligt den sino-tibetiska ”kiselmetoden”, d.v.s. små hack i kanten som håller fast plattan. I mitten av plattan finns den typiska dubbelvajran (*visvavajra*) inristad, utan det för bl.a. de mongolska socklarna vanliga lyckotecknet i mitten.

Som helhet betraktat är denna Yab-Yum staty ett intressant exempel på en aspekt av den tantriska föreställningsvärlden. Något som däremot inte framkommer på statyerna, eftersom de vanligtvis inte är målade, är färgernas betydelse. Avbildade på en *tangkha* hängbild är Shamvara blå/svartblå medan Vajravarahi är röd. Dessutom förekommer på en *tangkha*-målning vanligtvis ett flertal närstående/högrestående gudar i mindre format mot en färggrann lanskapsfond. Dessa färger har även de sin speciella betydelse, men att redogör för denna symbolik skulle vara att gå utanför ramarna för denna beskrivning.

Ronny Rönnqvist